

Rasprava

Stipe GRGAS

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad.
Prihvaćen za tisak 3. 11. 2017.

Neprizvani rad umjetnosti riječi*

1.

Ako je sintagma “umjetnost riječi” u naslovu skoro pa samorazumljiva formulacija koja je u hrvatskom kontekstu lako prepoznatljiva šifra za književnost, druge dvije riječi zaslužuju nekoliko uvodnih opaski. Riječju “rad” u naslovu želim naglasiti činjenicu da mi je u nastavku više stalo do napora uloženog u stvaranje književnog djela ili, relevantnije za poziciju iz koje pišem, truda čitanja i artikuliranja istoga, nego do pišćevih ili kritičarevih djela i uradaka. Usredotočenjem na trud uložen u rad u i na književnosti želim podcrtati činjenicu koja se često izostavlja iz razmatranja te djelatnosti. Naime, kao da prevladava mišljenje da, kada je riječ o stvaranju književnosti ili pak o njezinoj recepciji i razumijevanju, valja zanemariti u njih uloženi napor.¹ Te aktivnosti trebale bi ishoditi iz nekog spontaniteta, neposredovanog nadahnuća ili nadarenosti pa bi govoriti o radu, naporu i trudu predstavljalo blasfemičnu profanizaciju aktivnosti nesvodive na napor mozga, tijela i živčevlja. Također, ako pisani tekst postaje umjetnost samo činom čitanja, isto se skanjivanje glede uloženog napora i truda očituje i u činu recepcije čak i onda kada se ne čita radi užitka nego kao zadaća opisa radnog mjesta. Jednostavno kazano, rad i pisaca i onih

koji čitaju, interpretiraju ili pak pišu o njihovim djelima nije valoriziran po parametrima – fizičko-duhovni napor, uloženo vrijeme, egzistencijalna cijena – koji se primjenjuju u slučaju drugih ljudskih djelatnosti. Međutim, unatoč činjenici da je, po mojemu sudu, ta činjenica implicitno prisutna u žalopojkama nad mjestom književnosti u današnjem svijetu kao da se bježi od pitanja sve očitijeg obezvrjeđivanja rada uloženog u rečene aktivnosti. Prva riječ u mojemu naslovu smjera ponuditi mogući odgovor kako se i zašto rad u i na književnosti nalazi u poprilično nezavidnom položaju.

Elektronska poruka koju sam nedavno dobio od izdavačke kuće *Taylor & Francis* i urednika zadnjeg broja časopisa *Textual Practice* naslovljena je “Što donosi budućnost književnog razmišljanja?” Pošiljatelj kao da je znao za preokupacije koje su me ponukale na ovaj zapis. U privitku poruke nalazili su se tekstovi tridesetak pisaca u kojima odgovaraju na postavljeno pitanje. Uvodničari tematskog bloka u kojemu su sakupljeni odgovori, Peter Boxall i Michael Jonik, podsjećaju da to izdanje časopisa komemorira tridesetu godišnjicu izlazenja časopisa *Textual Practice* i citiraju Terencea Hawkesa koji je već u prvom broju časopisa 1987. godine lamentirao nad skučenim mogućnostima kritičkog mišljenja. To podsjeća da situacija iz koje pišem nije nešto posve novo. Međutim, ja bih se složio s uvodničarima da se stanje koje je Hawkes detektirao danas pogoršalo. Usput primjećujem da se uvodničari pozivaju na tekst Terry Eagletona u *TLS* (lipanj 2016) u kojemu Eagleton proglašava “polaganu, nesigurnu smrt poststrukturalizma” i zaključuju da njegova dijagnostika “kao da samo potvrđuje utisak da je danas mogućnost kritičkog mišljenja istisnuta iz sve više potržanih² javne sfere, ako nije posve ukinuta” (Boxall i Jonik). Opis stanja koji naznačuju uvodničari *Textual Practicea* kao i

* Začetke ovoga rada čitatelj može naći u tekstu “The Unsolicited Labor of the Humanities” u zborniku *English Studies from Archives to Prospects Vol. I.*, uredili S. Grgas, T. Klepač i M. Domines Veliki, Cambridge Scholars Publishing, 2016, str. 163–178. Riječ je o plenarnom izlaganju koje sam održao prigodom obljetnice 80. godišnjice osnutka zagrebačke anglistike. To izlaganje i taj članak bili su predlošci za kolegij “Uporabna vrijednost književnosti: stanje i perspektive discipline” koji sam u ljetnom semestru 2017. održao na poslijediplomskom doktorskom studiju književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

¹ Dag je Strpić u dijelu svoje nedavno tiskane disertacije ponudio iscrpan prikaz i analizu distinkcije truda i rada. Ja ću se ograničiti na opasku da riječ rad u mojemu naslovu manje znači “umijeće, vještinu, zanat, znanost, majstoriju” (2017: 53), ono što konotira engleska riječ “work” a više napor i trud ili ono što označuje engleska riječ “labour”. Stoga se riječ “labor” pojavljuje u engleskom predlošku a ostavljam otvorenu mogućnost da se riječ “rad” u mojemu naslovu preinači u riječ “trud”.

² Ovo je najadekvatniji meni poznat prijevod riječi “marketized”. Varijante te riječi će se pojaviti na nekoliko mjesta u tekstu pa ću na samom početku kazati da ju je ponudio Rade Kalanji u prijevodu za moju tematiku značajne knjige Andréa Gorza *Nematerijalni rad: Spoznaja, vrijednost i kapital*. Zagreb: TIM Press.

objašnjenje koje je u njihovoj dijagnostici implicitno dotaknuto podrazumijevani je okvir onoga što slijedi. Međutim, po mojoj prosudbi, taj okvir ne pokriva ili se libi ukazati na najvažniji uzrok današnjeg stanja.

Znakovito je ali i razumljivo da nitko od pisaca koji su se odazvali pozivu uredništva *Textual Practice* nije natuknuo mogućnost da njihova djela na-prosto nisu potrebna. Njihovi mahom samo-legitimira-jući odgovori ustrajavaju u vjeri u smislenost onoga što stvaraju, pozivaju se na humanizirajući učinak književnosti i ne dvoje da će ona i u budućnosti imati smisla. Niz tih odgovora slični na formulacije koje pre-davači književnosti upisuju u rubriku “ishod učenja” u opisu svojih kolegija ili pak u opisu “ciljeva” predlo-ženih znanstvenih projekata. To je logično i posve očekivano: i pisci i njihovi profesionalni čitatelji na-prosto nastoje preživjeti. U tom nastojanju pisac se ne pita da li je njegovo djelo uopće potrebno dok predavači i istraživači, ukoliko za njih akademska sre-dina još pokazuje interes, svoj posao uzimaju zdravo za gotovo. U onome što slijedi smatram se profesional-nim čitateljem koji gleda na svoju disciplinu iz pozi-cije još ne posve izmještene iz akademske sredine – pred umirovljenjem – iz koje mogu postaviti pitanja koja ne bi bila oportuna za nekoga tko tek započinje raditi u toj sredini. Ako to propitivanje iziskuje legiti-maciju neka to dakle bude, u duhu predstojeće argu-mentacije, moj minuli rad.

U onome što slijedi polazim od procjene da niti književnost kao primarna proizvodnja niti teorija kao derivativna disciplinarna praksa nisu nešto samo po sebi vrijedno. Niječni predmetak u prvoj riječi mogega naslova – negacija koja na određeni način strukturira sve što slijedi – signalizira manjkavost, upitnost oko statusa književnosti u današnjoj konjunkturi. Odmah ću ustvrditi da rečenim predmetkom označujem zane-marivanje ne samo književnog rada nego marginaliza-ciju svekolike humanistike. U tom su smislu iznesena zapažanja još jedna jeremijada nad položajem huma-nistike. Uzgred rečeno Marjorie Perloff čak tvrdi da se može govoriti o svojevrsnom žanru unutar različitih humanističkih disciplina. Ona započinje esej koji je izložila na konferenciji znakovitog naslova “Have the Humanistic Disciplines Collapsed?”, održanoj 23. ožujka 1999. na sveučilištu Stanford tvrdnjom: “Da-nas je jedan od najučestalijih žanrova u pisanju o akademskom svijetu nadgrobni natpis humanistici” (Perloff 2000). Navest ću još jedan primjer prepozna-vanja stanja žalovanja u humanistici: u uvodu prošlo-godišnjeg tematskog broja časopisa *New Literary History*, koji je posvećen raspravi o relevantnosti djela Bruna Latoura za humanistiku, Rita Felski koristi sintagmu “diskurz humanističkih znanosti” i opisuje ga sljedećim riječima: “bezbrojna jadikovanja, bez-brojne govorcije, jeremijade, dijagnoze i obrane humanistike nastale zadnjih godina i koje tvore zase-ban žanr” (Felski 2016: 215). Zapis koji slijedi pripada tom žanru. Jedan od razloga njegova nastanka jest moja ocjena da u Hrvatskoj, barem u književnoj teoriji

ili pak u području filologije, manjka tog vida samo-refleksije.³ Možebitno je pomanjkanje humanističkih jeremijada kod nas posljedica još zaštićenog položaja humanistike ako ga usporedimo sa sredinama gdje humanistička djelatnost ne samo da nije valorizirana nego se njezina institucionalna podloga dovodi u pita-nje pa i dokida. Međutim, zlokobni znakovi pred-stojećih mijena su već tu i bilo bi ih pogubno ne prepoznati. U najmanju ruku ti znakovi upozoravaju da se posao u koji smo uložili toliko vremena i truda neće moći obavljati na isti način u nedogled.

2.

U radu znakovitog naslova “Ordinary Doom: Lit-erary Studies in the Waste Land of the Present”, Mark McGurl tvrdi: “Naposljetku, znanstvenici književnosti prisiljeni su sve češće se pitati o dugovječnosti svoje discipline” (2010: 331). Vodimo li se isključivo impe-rativom samoodržavanja pojedine discipline, zabari-kadiramo li se u njezinu logiku, manje ćemo osjećati tu prisilu. Međutim, ako vlastiti posao sagledamo unu-tar šireg humanističkog projekta i mjesta tog projekta u današnjoj konjunkturi, neminovno ćemo se upitati za njegovu opravdanost i trajnost. Naravno, svjesni smo da suspektnost prema umjetnosti riječi nije nešto posve novo. Tako primjerice Lyotard u knjizi *Libidi-nal Economy*, podsjećajući na Platonovu i Augusti-novu ocjenu da “priče, epovi, drame, lirika, romani nisu ‘istiniti’” tvrdi: “Getoizacija umjetnosti i umjetni-ka započinje ovdje, u *Republici*, a ne samo s buržoa-zijom” (2015: 82–83). Getoizacija umjetnosti riječi doista nije od jučer. Današnje jeremijade, pa i ova koju pišem, samo svjedoče da je ona danas poprimila radikalniji oblik.

Getoizaciju ćemo raspoznati ako sagledamo mije-ne koje su zadesile sveučilište i učinke tih mijena na humanistiku. Ponavljam da te mijene nisu, po momemu sudu, u Hrvatskoj uzele toliko maha kao drugdje ali

³ Naravno riječ je o uopćavanju koje, u ovom slučaju, proizlazi iz sagledavanja hrvatske filologije u usporedbi s poglavito anglo-američkom situacijom. Zbornik radova *Smisao humanističkih znanosti* (Grgić i Martinović 2017) pokazuje potrebu diferenciranja tog manjka. Tako u rečenom zborniku filozof Damir Barbarić za humanističke znanosti piše: “Više je nego očigledno da one danas u cjelini znanstveno-istraživačkog pogona diljem svijeta imaju podređenu i sporednu ulogu, kao i to da i u očima društvene javnosti i u vlastitim očima rijetko uspijevaju očuvati nešto od starog dostojanstva i samosvijesti” (u Grgić 2017: 73). Vratit ću se Barbariću. Navest ću još jedan filozofski izvor. U članku ‘Križa humanistike’ – što ima bolje od toga? Borislava Mikulića u knjizi *Diskursi znanja* (2016: str. 6–17). nalazimo sljedeće zapažanje: “o krizi humanistike raspravlja se zapravo samo u humanistici, i to doslovno otkad traje sama humanistika. Pritom rasprava počiva na historijski konstantnom motivu sukoba između utilitarnog i samosvrhovitog, heteroge-nog i autonomnog načela, između obrazovanja za profesiju i znanja radi samog znanja” (8). Slažem se s iznesenim opisom, međutim, ja bih dodao da se o humanistici ne raspravlja samo u humanistici nego o njoj odlučuje, a to ću nastojati pokazati u raspravi, širi eko-nomsko-društveni kontekst.

one nedvojbeno navješćuju što nas čeka u budućnosti. Cathy N. Davidson i David Theo Goldberg opisuju okruženje u kojemu se danas nalazi sveučilište: “U okruženju u kojemu su sveučilišta sve više vođena prema materijalnim interesima, uvjetima i naumima znanosti, tehnologije i profesijama, budućnost sveučilišta će sve više humanistiku izmjestiti na marginu ako ne učiniti ju nevidljivom” (Davidson i Goldberg 2004). Takvim prosudbama često manjka povijesna širina. Nju nudi Damir Barbarić u članku “Znanost u službi globaliziranog tržišta” (*Vijenac* 500) gdje promatra “položaj humanističkih znanosti u internacionaliziranom višem obrazovanju”, kao što se kaže u podnaslovu teksta. Barbarić započinje opisom povijesne transformacije znanosti na početku Novog vijeka. Tada je, po Barbariću, znanost izgubila obilježje teorije kao čistog promatranja postojećega bića i “postala nekom vrstom transcendentalnog proizvođenja bića kao predmetnosti”. Barbarićev opis ishoda tog procesa pronicljivo ocrtava stanje ili okruženje iz kojega ću nastojati progovoriti o poziciji umjetnosti riječi:

Kao takva tvorbena sila, znanost nije izdvojeno intelektualno područje, u samo izvanjskom odnosu spram integriranog kompleksa industrije, gospodarstva, proizvodnje i potrošnje materijalnih i duhovnih dobara. U jedinstvenu procesnu proizvodnju, razdiobe i razmjene bića prisiljenih na ulogu tržišnih dobara ona igra važnu, ako ne i najvažniju ulogu. Moderna znanost je glavna pogonska snaga svjetskoga tržišta, što zapravo znači planetarnog nadmetanja oko moći za moć [...] Da bi što učinkovitije ostvarila svoju prvenstvenu ulogu proizvodnje dobara, znanost se mora neprestano mijenjati i preoblikovati u smjeru što veće podobnosti za načelno totalnu kvantifikaciju i što veće prilagodljivosti složenim zahtjevima sve sofisticiranijih tehničkih eksperimenata. Jednako tako mora sve više suzbijati svako anakrono nastojanje za takvim znanjem koje bi svrhu imalo u samom sebi i prilagođavati se primjenjivosti i iskoristivosti kao svojoj jedinjoj svrsi. (Barbarić 2013)

Uvjerljivije nego jeremijade koje ishode iz ove ili one discipline, Barbarić u gornjoj dijagnostici, kao što dolikuje filozofiji, sagledava stvar u cjelini. To umije jer, kao što kaže u svome prilogu zborniku *Čemu obrazovanje* (2011), zbornik koji je itekako relevantan za našu temu, nastoji “triježnom sabranošću” “istini ovoga razdoblja smireno pogledati u oči” (2011: 169). Je li to u nekoj mjeri pošlo i meni za rukom prosudit će čitatelj.

3.

Pogledamo li stvari u oči, kao prvo, zaključit ćemo da unatoč jeremijadama o marginalizaciji humanistike ne svjedočimo smanjenju produkcije. Upravo obratno. Proizvodnja dobara u humanistici nipošto ne jenjava. Piše se sve više, akumuliranim artefaktima neprestance se pridodaju novi. Proces samooplođnje kao

da je nezaustavljiv. Došli smo u situaciju gdje je, primjerice, broj novoštampanih književnih djela ili, još pogubnije, broj znanstvenih članaka o književnosti nemoguće registrirati a kamo li na primjeren način iščitati. Čak i praćenje naslova u usko specijaliziranoj grani humanistike iziskuje nadljudske napore. No, valja reći da, kao i dijagnostika sveopćih getoizacija, ni žalopjeka glede bujajuće inflacije nije posve nova. U knjizi *The Logic of the Humanities* Ernst Cassirer, pozivajući se na Georgea Simmela, davno je pisao o “dijalektičkoj strukturi naše svijesti o kulturi” gdje napredak kulture daruje čovjeku uvijek nove poklone u kojima on ne može uživati. Cassirer govori o mani inherentnoj intelektualnom razvoju koju identificira kao neprestano umnožavanje dobara koja, upravo zbog umnožavanja, gube na vrijednosti. Njihov stalno rastući multiplicitet guši čovjeka: “Ljudski ego ne crpi više iz kulture svijest o svojoj moći; crpi samo izvjesnost njezine nemoći” (Cassirer 1967: 185). Ta “izvjesnost nemoći” danas je poprimila zastrašujuće dimenzije koje dovode u pitanje sami smisao rada kojim se bavimo. Posljedice tog inflatornog vala i za pisca i za onoga tko piše o književnosti sažeto je izrekao Antun Barac u knjizi *Bijeg od knjige*. Ondje čitamo:

Ako već sama pomisao na mnogobrojne knjige, što se pojavljuju na tržištu, pobuđuje sumnju u njihovu vrijednost i sumnju u smisao i vrijednost književnosti uopće, onda je još opravdanija sumnja u vrijednost i smisao knjiga o knjigama, tj. u velik dio svega, što izlazi pred čitaoca pod imenom povijesti književnosti, nauke o književnosti, kritike, i sl. Neke pravce u nauci o književnosti već su u 19. vijeku skeptičniji njezini predstavnici, zbog različitih pojava u njoj, polu-šaljivo zvali naukom o onome, što nije vrijedno znati. A zastupnici tzv. egzaktnih nauka tvrde često, kako je sva umješnost književnih povjesnika u tome, što pročitaju deset knjiga, te o njima napišu jedanaestu. (1965: 29)

Iako je Barac ovo napisao 1944. godine, u specifičnom kulturno-povijesnom kontekstu, zapažanje ima proročansku težinu i njegova je dijagnoza danas aktualnija nego što je bila kada je, primjerice, industrija knjiga o knjigama bila, mogli bismo danas reći, u povojima.

Inflatorna produkcija unutar humanistike dijelom je objašnjiva disciplinarnom specifičnošću. Naime, za razliku od prirodnih znanosti koje, po pravilu, arhiviraju svoju povijesnu putanju i prošlost vide kao niz uvijek novih i ispravnijih rješenja, humanistika, bolje rečeno znanje i iskustvo koje je iznjedrila, kao da ne zastarijevaju. Umjetnik, filozof, i književnik, kao i oni koji pišu o njima, svi oni kao obzorje svojega stvaralaštva imaju sav postojeći arhiv. Taj arhiv nije tek kuriozitet nego predstavlja uvjet omogućenja današnjeg humanističkog znanja. Taj se arhiv reciklira, pitanja koja su u njemu artikulirana nisu zatvorena ponuđenim rješenjima nego otvaraju uvijek nova pitanja. Štoviše, prošla znanstvena postignuća prirodoslovlja, koja u specifičnim disciplinama više nisu

operabilna, znaju oživjeti u humanistici pa tako velik dio tog prirodoslovnog arhiva nalazi svoje mjesto u humanističkom projektu. Jednostavno kazano, humanističko znanje ne može izbrisati svoju povijesnost, za razliku od prirodnjaka koji “ne osjećaju nikakvu nelagodu zbog manjka interesa za filozofijom povijesti vlastite discipline” (Kagan 2009: 260). Ta “filozofija povijesti” humanistike za razliku od progresivističke usmjerenosti tehno-prirodoslovnih disciplina pridonosi nepreglednosti predmeta humanistike i jedan je od razloga, kao što ću dalje pokazati, njezine marginalizacije u svijetu instantne sadašnjosti.

Sadašnjost koja ima sve manje sluha za humanistiku na još je dva načina pridonijela paradoksu inflatorne hiper proizvodnje u humanistici. Prvo, nema dvojbe da je računalo u velikoj mjeri olakšalo posao pisanja. Učinci kompjuterizacije na čin pisanja su mnogostruki, no nema spora da je nova tehnologija pridonijela broju naslova i stranica. Drugo, uvriježilo se za sadašnjost koju živimo kazati da je riječ o društvu znanja. Takvo društvo temelji svoj opstanak ali, još sudbonosnije, svoju budućnost na razvoju ljudskih kognitivnih sposobnosti. Nema dvojbe da su i humanisti sudjelovali u dozivanju te budućnosti. Imperativ konstantnog stjecanja i diseminiranja uvijek novih kognitivnih postignuća – utjelovljen u krilatici “objavljuj ili nestani” – od humanističkih je profesija iziskivao donedavno nezamislivu količinu uradaka.⁴ Humanisti koji su zdušno radili na promicanju takvoga društva znanja previdjeli su samo jednu stvar: takvo društvo znanja za njihova znanja ne mari, ono u njihovom znanju ne prepoznaje vrijednost. Riječju “neprizvani” nastojim dočarati taj nehaj. Ona nastoji prizvati i objasniti razloge tog stanja.

Prije negoli se usredotočim na samu riječ “neprizvani”, istaknut ću da odabir niza termina u mojemu dosadašnjem izlaganju – rad, posao, proizvodi, inflacija, itd. – nipošto nije slučajna. Ta leksička mreža reflektira moje uvjerenje da je sadašnjost ponajviše determinirana ekonomskim parametrima i zahtjevima. Krilatice poput one da “znanje nije roba” oporbenjački se postavljaju protiv ekonomske svesti i istodobno

ukazuju na najranjiviju stranu humanističkog projekta. Inzistirajući na činjenici da to znanje svrhu ima samo u sebi, da se, za razliku od drugih znanja, ono ne može komodificirati, takva “anakrona nastojanja”, kako bi rekao Barbarić, ne prepoznaju glavnu prijetnju opstojnosti humanističkih djelatnosti. Bit ću izravan: za razliku od žalovanja nad procesom potraživanja ja smatram da je položaj humanistike, pa i discipline unutar koje radim, u velikoj mjeri određen upravo činjenicom da humanistika nije “prizvana” u proces komodifikacije. Budući da nije roba ona je isključena iz dominantnih ekonomskih procesa. Postavimo li stvari na taj način, status humanistike nam se nadaje u novom svijetlu. Na tom tragu je zanimljivo zapažanje Marca Shella u studiji o “ekonomiji književnosti”:

Velika opasnost po književnost nije tvrdnja da književnost subvertira građane poučavajući ih neistinama; opasna je tvrdnja, implicitna ili eksplicitna, da književnost nema zbiljsku vrijednost niti potencijal da učini ni dobro niti zlo, da u ljudskim poslovima nema neku zbiljsku ulogu i da se ne treba uzeti ozbiljno. Iako student ili ljubitelj književnosti možda nađe svojeg teorijski najizazovnijeg neprijatelja u argumentaciji napadača na književnost koji ju uzimaju ozbiljno (poput Platona), njemu su najpogubniji i politički najpodmukliji neprijatelji one neznalice koji uopće ne uzimaju u obzir ekonomski i politički značaj književnosti. (1978: 150)

Često ne uviđamo što rad u humanistici zapravo znači i kako je cijenjen jer, zahvaćeni patosom ove ili one discipline, smatramo da kotiramo u svijetu bolje negoli je stvarno stanje.⁵ Pogledamo li stvar u oči, uvidjet ćemo da humanističko znanje nema bogzna kakvu ulogu u današnjem svijetu. To naprosto treba priznati. No, nakon tog priznanja ili, bolje kazano, ponukne li nas to priznanje na mišljenje pokazat će se da pitanje marginalizacije humanističkog znanja nije posve teorijski nezanimljivo.

Ono nije posve teorijski nezanimljivo iz razloga jer nas nuka na promišljanje, primjerice, rada i truda u humanistici u kontekstu transformacija rada u suvremenom svijetu. Općenito se tvrdi da rad danas prolazi kroz mutaciju u kojoj u prvi plan dolazi kognitivni rad, intelektualne sposobnosti, umijeće inovacije i tome slično. Neki tu mutaciju označuju kao posljednju fazu kapitalizma pa se uvriježilo govoriti o društvu znanja ili pak o kognitivnom kapitalizmu. Dio humanističke inteligencije je slavio ili još slavi tu mutaciju, opčinjeni njezinom retorikom i uvjereni da će unutar nje izboriti značajno mjesto. Oni nisu shvatili da zago-

⁴ David Harvey o tome piše: “Ubrzalo se vrijeme obrtaja ideja u akademskom svijetu. Prije ne tako puno vremena, publicirati više od dvije knjige za života smatralo se preambicioznim. Danas se čini da vodeći djelatnici u akademskom svijetu moraju izdati knjigu svake dvije godine ukoliko žele potvrditi da su još živi. Definicije produktivnosti i izlaznih rezultata u akademskom svijetu se sve striktnije primjenjuju, a napredak u karijeri se sve više mjeri samo tim mjerilima. Naravno, nastaje stanovita premeštenost između istraživanja i korporativnih/državnih zahtjeva, između akademskog svijeta i izdavačke djelatnosti i uvažavanja obrazovanja kao velikog sektora rasta u naprednim kapitalističkim društvima. Ubrzanje proizvodnje ideja paralelno je općem zahtjevu za ubrzanjem vremena obrtaja unutar kapitalizma kao cjeline” (1990: 431). Bit ću malo sarkastičan i ustvrditi da ni ta pronicljiva analiza niti činjenica da svakom novom knjigom sudjeluje ako ne i promiče kapitalističke vrijednosti nije spriječila Harveya da svako malo napiše novu knjigu. Čak i pomni čitatelj njegovog rada teško može nabrojiti sve što je ovaj kritičar kapitalizma do sada proizveo.

⁵ Taj patos djelomično objašnjava samopercepciju važnosti humanistike koja će joj dodijeliti ulogu žrtve. Navest ću opasku Rastka Močnika kao primjer: “Još donedavno su sistemske institucije pokušavale integrirati teoriju, nadzirati ju, disciplinirati, nadodrediti pomoću vladajuće ideologije. A sada institucije progone teoriju” (2016: 6–7). Takav progon ili pak paranoja da on postoji pridaju teoriji, humanistici, antisistemsku moć koju ona naprosto nema.

varatelji društva znanja nisu motivirani univerzalnim ljudskim interesima nego partikularističkim interesom kapitala. Ako se humanističke vrijednosti katkada i spomenu u ovoj ili onoj reformi sveučilišta, one su služile kao ideološki pokrov instrumentalizacije sve većeg dijela sveučilišta za potrebe ekonomskih čimbenika. Sada smo u situaciji kada taj pokrov više nije potreban, sada se govori o znanju samo ukoliko je ono primjenjivo i ekonomski učinkovito.

4.

Naglasak koji stavljam na pitanje rada, na ekonomiju, na pitanje vrijednosti otkriva da mi Marxova misao nije posve strana. U nastavku ću se pozvati na Marxa, i to onog Marxa koji je, relevantan mojoj argumentaciji, prepoznao ulogu znanosti i znanja u razvoju ljudskog društva. U utjecajnoj studiji *Cognitive Capitalism* Vann Moulier Boutang izrijeком kaže: “vladavinu znanosti je u glavnim crtama anticipirao Marx u *Grundrisseu*” (2011: 163). Ne ulazeći ovdje u raspravu o tome je li Marx anticipirao današnju konjunkturu, zadovoljit ću se tvrdnjom da Marxova promišljanja znanja, znanosti i tehnologiji u *Grundrisseu*, naročito u znamenitom “Fragmentu o strojevima”, dokazuju da se Marx ne može arhivirati kao samo tek najpromicljiviji analitičar industrijskog kapitalizma.⁶ Zdvojamo li nad položajem u kojemu smo dovedeni u konjunkturi kognitivnog kapitalizma, možemo učiniti gore nego vratiti se nekim Marxovim zapažanjima u *Grundrisseu*. Počet ću opisom konteksta u kojemu valja sagledati humanistiku. Potom ću pokazati što riječ “neprizvani” duguje Marxu.

Rečeni kontekst je “na kapitalu zasnovana proizvodnja” koja, po Marxu, stvara “sistem opće korisnosti”. Kao “nosilac” tog sistema pojavljuje se “sama nauka kao i sva fizička i duhovna svojstva, a izvan toga kruga društvene proizvodnje i razmjene nema ničega što bi se pojavilo kao nešto *po-sebi-više*, samo-za-sebe-opravnano” (1974b: 150). Dakle, humanistika ne može imati opravdanje kao nešto samosvrhovito izvan kruga društvene proizvodnje pogonjene kapitalom koji, Marx piše, “prelazi preko svih nacionalnih granica i predrasuda”. U nastavku o kapitalu čitamo: “On je prema svemu tome destruktivan, on neprestano sve revolucionira, rušeći sve prepreke koje ometaju razvitak proizvodnih snaga, proširenje potreba, raznolikost proizvodnje i iskorištavanje i razmjenu prirodnih i duhovnih snaga” (1974b: 151). Dolje ću pokazati kako je humanističko znanje antipodno kapitalu. Sada ustvrdimo da je iz Marxovih zapažanja jasno kako se svekolika ljudska djelatnost

mjeri ekonomskom korisnošću. Ako od neke stvari nema koristi, nema koristi ni od u nju uloženog truda. W. C. Roberts komentira to mjesto kod Marxa na sljedeći način:

Nemoguće je znati koje mjesto zauzima ljudski rad u društvenoj podjeli rada i kako ga usporediti s radom drugih prije negoli se izađe na tržište i proda – ili ne proda – stvoreni proizvod. [...] Činjenica da je netko radio zbilja teško dvadeset i četiri sata na izradi neke robe posve je irelevantna za određenje njezine vrijednosti, naročito ako većina proizvođača može izraditi istu robu u pola vremena i ako nitko uopće i ne želi tu robu. (Roberts 2017: 80)

Otrežnjujuće su implikacije tih iskaza za vrednovanje ljudskog truda uloženog u bilo koju ljudsku djelatnost. Za daljnju argumentaciju podcrtajmo činjenicu da vrijednost ne ishodi iz same djelatnosti nego joj je, ako ju kapital prizove, dodijeljena izvana.

Tako se vraćamo prvoj riječi mogega naslova. Naime, rezultate istraživanja, znanstvene uvide i spoznaje kapital inkorporira u procese svoje samoplođnje. On te robe potrebuje pa ih stoga “priziva”. Shodno tome, prva riječ mogega naslova sažima obrnuti, ja bih kazao niječni, odnos kapitala prema književnom znanju. Budući da terminu (ne)prizvan pridajem stanoviti značaj smatram da zaslužuje par riječi. U izvornoj njemačkoj verziji *Grundrissea* čitamo sljedeće: “Die Erfindung wird dann ein Geschäft und die Anwendung der Wissenschaft auf die unmittelbare Produktion selbst ein für sie bestimmender und sie sollizitierender Gesichtspunkt” (Marx 1974: 591). Zbunjujuće je ali po meni i pažnje vrijedno da engleski prijevod na adekvatan način prevodi njemačku riječ “sollizitierender” (“solicits” (1993: 704), dok je u hrvatskom prijevodu pripitomljena višeznačnost izvornika: “Pronalazak tada postaje trgovački posao, a primjena nauke na neposrednu proizvodnju gledište koje je određuje i podstiče” (1974b: 291). Moj je naslov i ono što njime želim kazati na tragu izvorne formulacije i semantičkog naboja engleskog prijevoda. Hrvatski prijevod optira za neutralniju riječ iako su prevoditelji ranije u tekstu koristili, po meni, primjereniji termin. “Priroda tek sad postaje puki predmet za čovjeka, puka stvar korisnosti; ona prestaje da bude prizvana kao moć za sebe” (151). Riječju “podstiče” neutralizirana je višeznačnost Marxova izvornika. Također, pripitomljavanjem Marxova izvornog termina zanemaruje se činjenica da ga Marx koristi jer u njemu odzvanja Hegelova upotreba termina “solicit”. Međutim, nisam riječ “nesolicitirani” smatrao prikladnom za svoje izlaganje, iako ju treba imati na umu kada na Marxovu tragu postavljamo rad humanistike u odnos prema kapitalu.⁷ Odabrao sam riječ “neprizvan” jer mi se

⁶ O tome više u momemu radu “Is There a Need for Marx in American Studies” gdje sam pokazao kako Marx nije samo relevantan za čitanje specifičnog razvoja američkog kapitalizma, nego da anticipira današnju financijalizaciju ali isto tako i društvo u kojemu inovacije i izumi igraju sve značajniju ulogu (Grgas 2016).

⁷ Istražimo li upotrebu riječi “solicit”, put će nas odvesti do Hegelove *Fenomenologije duha*. Zanimljivo je da u hrvatskom prijevodu Hegela Milan Kangrga koristi tudicu koja je vjernija

čini da stoji na sredini između hegelijanske misaone gustoće i puke instrumentalnosti riječi “podstiče”.

Koliko god je divergencije između rečenih termina, svi oni konvergiraju u značenju koje imam na umu pokušavajući odrediti položaj umjetnosti riječi danas. Ta umjetnost i rad na njoj u današnjoj konjunkturi kapitala nisu niti “solicitirani” ni “prizvani” niti “podstaknuti”. Rad u i na tom znanju nije prizvan jer, kao što Marx reče: “Rad kao puko vršenje usluga za zadovoljenje neposrednih potreba nema nikakve veze s kapitalom, jer ga ovaj posljednji ne traži” (1974b: 94). Dometnut ću još jedno Marxovo zapažanje: “Kao upotreba vrijednost, tj. kao nešto korisno može prema kapitalu kao takvom stajati samo nešto što ga povećava, umnožava i stoga održava kao kapital” (1974b: 92). Dakle, koliko god mi smatrali da umjetnost riječi ima neku upotrebnju vrijednost sama po sebi ona je iz gledišta interesa kapitala posve bezvrijedna. Stoga kada zdvajamo nad stanjem humanistike, kako god ju definirali, uzroke njezina gubitničkog položaja ne valja tražiti u njoj samoj nego u povijesnom razvoju koji ju dovodi u pitanje. Današnja dionica tog razvoja je ono što Bob Jessop imenuje “ekološkom dominacijom kapitalizma” u kojoj dolazi do

precrtavanja granica između onog ekonomskog i onog neekonomskog na način da sve više ovog potonjeg biva izravno uvučeno u proces valorizacije kapitala. To se može izreći terminima sve jače prevlasti akumulacije kao načela socijalizacije i zrcali se u kolonizaciji van ekonomskih sistema i životnog svijeta logikom akumulacije kapitala. (2005: 109)

Kazano Jessopovim riječima, humanistika nije kolonizirana naprosto zbog toga jer ne nudi proizvode koje bi bile korisne kapitalu. Sve apologije za društvo znanja, proklamacije koje slave mogućnosti koje ono pruža, prikrivaju “specifičnost” prizvanih znanja. One sve prikrivaju činjenicu da je kapital u svojem prizivanju selektivan. U svojoj studiji o nematerijalnom radu André Gorze je prepoznao tu selektivnost:

sve spoznaje ne mogu služiti kao sredstva proizvodnje, a one koje to od početka i po namjeni mogu, razlikuju se svojom instrumentalnom djelotvornošću, ne istinosnom vrijednošću svojih sadržaja. To znači da sve spoznaje nisu jednako vrijedne te da kapitalizam zadržava i kao izvore vrijednosti vrednuje samo one spoznaje čiji je instrumentalni potencijal očit i predvidljiv. (1983: 55)

Franco Moretti je ponudio jezgrovitiju formulaciju: “industrijsko društvo potrebuje znanje; ali ga potrebuje samo ukoliko je korisno” (2014: 137). Ako

je ta tvrdnja valjana glede industrijskog društva, a vidjeli smo da ju je Marx prepoznao u društvu koje je podvrgao svojoj analitici, onda je ona još relevantnija u postmodernitetu ili u postindustrijskom društvu.⁸

Međutim, koliko god Marx može biti od koristi želimo li proniknuti u razloge nezavidnog položaja humanistike on taj položaj nije mogao zamisliti. On ga nije mogao zamisliti jer je ustuknuo pred krajnjim konzekvencijama “sistema opće korisnosti”. On je pred njima ustuknuo jer je ponajprije bio humanist. Marx nije mogao predvidjeti današnji status humanistike ne samo zbog inih tehnološko-društvenih transformacija koje su uslijedile od njegova vremena, nego i zbog toga jer je sam zastupao humanističke vrijednosti i, još pertinentnije, jer je vjerovao u umjetnost. Protivno logici korisnosti on je vjerovao da je umjetnost “sama-za-sebe-opravedana”. Dovoljno se prisjetiti njegova divljenja grčkoj umjetnosti gdje zastupa njoj imanentnu vrijednost koju ne može podložiti ikakav vanjski razvoj događaja. Drugdje se u svojim radovima Marx s velikim uvažavanjem ako ne ushitom poziva na književnike kao što su Dante, Goethe ili Shakespeare. Proturječeći sebi, Marx izdvaja rad umjetnika kao sferu koja ima neku vrijednost po sebi i ne podliježe sve-potirućoj logici kapitala koju je sam razotkrio. Mogli bismo slobodno reći da kada je riječ o umjetnosti Marx kao da je ustuknuo od krajnjih implikacija svojih uvida. Prisjetimo se usput da je u zamišljaju komunističke utopije Marx našao mjesta za umjetničko stvaranje. Bio je u zabludi i kada je o utopiji riječ i kada je mislio da bi u njoj čovjek prionuo umjetničkom stvaranju.

5.

Utopija je potrošena a današnji čovjek je više konzument nego stvaratelj. Za razliku od rada umjetnosti riječi koji nije prizvan u današnjoj konjunkturi kapitala, druge sfere ljudske djelatnosti koje stvaraju robu za tog konzumenta prosperiraju i doživljavaju neviđeni procvat. To su djelatnosti koje stvaraju “programirane ugone” (Illich 2013: 108).⁹ Iako je semantika te

⁸ Razlikujući današnju konjunkturu od ranijeg stadija kapitalizma Rastko Močnik piše sljedeće: “Za uspješan rad nisu više značajne samo tjelesne i mehaničke spretnosti, izdržljivost i sl., sada su važni ‘ekipni duh’, privrženost grupi, jedinici, korporaciji, osjećajna kompetencija, drugarstvo, nekonfliktnost i slične individualne psihičke osobine. Nakon što je kapital pomoću fordizma sebi podvrgao radnička tijela, u postfordizmu si podređuje i njihov duh i dušu, osjeća je i inteligenciju. Sada više nije dovoljno da strpljivo podnosiš – sada se uz sav trud moraš još i oduševljavati. Kapital ne pije više samo krv, sada hoće još i dušu i srce” (2016: 28).

⁹ Jedan drugi pristup bi pojašnjenje izmještanja književnosti potražio u svesti društva spektakla. Ne ulazeći u razradbu Deborova pojma zadovoljit ću se anegdotalnim zapažanjem Slobodana Šnajdera u intervjuu koji je dao davne 1979. godine: “Činjenica je, naime, da živimo usred svijeta koji je orijentiran na sliku. Bogovi zapadnog svijeta, rekao je svojedobno jedan palestinski

Hegelovu izvorniku, ali koja se ipak nije kod nas udomačila u filozofijskom diskurzu. U *Fenomenologiji duha* čitamo: “Prije svega nastupa druga snaga kao ona što solicitora, i to po svom sadržaju kao opći medij naspram one koja je određena kao solicitorana. Tako se i ta razlika što je postojala između obiju – tako da je jedno trebalo da bude ono što solicitora, a drugo ono solicitorano – preobraća u istu međusobnu izmjenu određenosti” (92).

sintagme kod Ivana Illicha specifična, meni ona služi uputiti na one domene društvene stvarnosti u odnosu na koje se najreljefnije vidi marginalnost/neprizvanost humanistike. Komercijalni uspjeh tih sfera, pritom mislim na sport, svijet zabave i mode itd., ne proizlazi iz njih samih, nego iz činjenice da ih je kapital odlučio koristiti kao robu. Nije uopće važno što ta odluka povlaćuje aktivnosti koje po humanističkim mjerilima nanose štetu ljudskom biću, u kojima je manipuliran i koje ga infantiliziraju. Odluka je donesena iz samo jednog razloga: te aktivnosti oplođuju i uvećavaju kapital bolje nego što bi to mogla bilo kakva humanistička djelatnost. To znaju zagovaratelji humanistike koji redovito navode nesvodivost humanističkog znanja i iskustva na novčanu vrijednost. Možemo ustvrditi da je kapital to shvatio i sarkastično dodati da je uvažio prigovore humanista i klonio se humanističkog rada prepustivši ga samome sebi.

U usporedbi s djelatnostima koje stvaraju "programiranu ugodu" i u koje se ulažu nabavne svote novca humanistika je siročić. Stanje će biti još gore ako se smatra bogohulnim tražiti adekvatnu naknadu za intelektualni-umjetnički rad. Rad u humanistici ne može se smatrati asketskom žrtvom. Štoviše možemo ustvrditi da poimanja tog rada kao vokacije, kao nekakve uzvišene djelatnosti upravo obezvređuju uloženi trud.¹⁰ Ustrajući na svojoj apsolutnoj razlici, djelatnici u humanistici ne uviđaju ono što amerikanist Michael Denning formulira na sljedeći način: "Pod kapitalizmom jedina stvar koja je gora od toga da si eksploatiran je ne biti eksploatiran" (Denning). Inzistirajući na svojoj samosvojnosti ili samosvrsi huma-

funkcionar, su TV i sport. On je obrazložio krvavi teroristički upad u olimpijsko selo u Münchenu 1972. prijekom potrebom da se palestinski problem pojavi u određeno vrijeme na televizijskim ekranima. Da bi svijet, dakle, uočio neki problem, potrebna je neka vrsta planetarnog spektakla. U svijetu, očito, malo tko misli da pisana riječ, pamflet, knjige itd., još mogu nešto učiniti" (1981: 255–256).

¹⁰ Ne vidim razlog zašto trud uloženi u čitanje i pisanje ne bi zaslužio adekvatnu materijalnu kompenzaciju. Ne slažem se s onima koji smatraju da je taj posao, a ja ga smatram poslom, nekakva samosvrha koju profaniramo govorom o kompenzaciji. André Gorz pravi tu, meni neprihvatljivu distinkciju: "Koliko god zanimljiv, rad koji se vrši zbog razmjene na tržištu ne može se smatrati istom vrstom kao aktivnost slikara, pisca, misionara koji prihvaćaju život neimaštine jer je sama aktivnost, a ne njezina razmjenska vrijednost njihov poglaviti cilj" (137–138). Ako umjetnici i prihvaćaju lišavanje i neimaštinu to se ne bi trebalo očekivati od profanijih interpretatora ili učitelja. Uostalom povijest te zadnje grupacije to zorno prikazuje. U studiji o "pojmu rada" Herbert Applebaum piše: "Profesori i majstori u gradskim školama koje su se razvile u dvanaestom i trinaestom vijeku bili su plaćeni za rad poučavanja. Prije toga, osuđivani su za prodaju znanja jer se 'Božji dar ne može prodati' (Le Goff). Međutim, usponom sveučilišta naknada isplaćena akademskom radniku je opravdavana trudom uloženom u služenju studenata. Smatrala se plaćom za rad a ne cijenom širenja znanja" (Applebaum 1992: 245–246). Činjenica da nikada nisam shvatio ono što radim 'božjim darom' nego uvijek trudom koji, uvažimo li njegovu zahtjevnost, nikada nije adekvatno nagrađivan svakako je važan razlog za nastanak ovog zapisa.

nistika gubi *raison d'être* u svijetu pogonjenom logikom kapitala. Ako supsumpcija ("podvođenje" kod Strpića), znači uspostavljanje odnosa između jedne partikularnosti, recimo humanističkog znanja, i neke univerzalije onda, kako stvari danas stoje, ta univerzalija, kapital, nema potrebe za rečenom partikularnošću. Rad umjetnosti riječi je izostavljen iz totalne supsumpcije rada pod kapital. Ako smo i dalje predani tom radu, raste samosvijest da se bavimo nečim što je anakrono, nepotrebno, nečim što je pripadalo svijetu koji nestaje. No, nećemo se zadovoljiti dijagnostikom činjeničnog stanja jer nas narav tog rada nuka na promišljanja razloga zašto je tome tako. Stoga se nameće pitanje: što se to u humanistici opire logici kapitala?

6.

Prijedlog u kurzivu u mojem pitanju signalizira da ću ja razloge opiranja/neprizivanja, pored izvanjskih faktora kao što je dinamika kapitala, tražiti i unutar humanistike. U radu "Humanističke znanosti i hermeneutika" Damir Barbarić smatra da je "bit znanosti" "apstrahiranje od svega individualnog, osebnog, kvalitativnog na prirodnom biću, koje upravo tim apstrahiranjem postaje njezinim predmetom". Pritom "ni povijesno podrijetlo ni prostorno i vremensko mjesto kojem izvorno pripada više ne mogu i ne smiju igrati određujuću ulogu" (u Grgić i Martinović 2017: 74). Dakle znanost, znanost koja je u službi globaliziranog tržišta, da se poslužimo ranijim Barbarićevim naslovom, apstrahira od svake vremenske i prostorne partikularnosti. Na globalnom tržištu, toj sveopćoj zamjenjivosti i razmjenjivosti svega sa svime", po Barbariću,

predmeti bivaju stjerani u prazninu bitne jednoličnosti, koja se manje ili više uspješno prikriva sve većom, tendencijski beskonačnom raznovrsnošću sporednosti. Iščežnuće i zaborav onog izvornog nadoknađuje se omamljujućim šarenilom beskrajnog mnoštva nadomjestaka. (u Grgić 2017: 78)

Možemo ekstrapolirati i kazati da se "omamljujuće šarenilo" poklapa s društvom spektakla dok "nadomjestci" korespondiraju djelatnostima Illicheve "programirane ugođe". I čak ako ne žalujemo za "onim izvornim", dosadašnje nas izlaganje nuka zapitati se zašto, primjerice, umjetnost riječi nije barem među "mnoštvom nadomjestaka".

Objašnjenja su najočitija kada zagovaratelji humanistike svoj posao sagledavaju unutar šire konjunkturalne, "sveopće zamjenjivosti i razmjenjivosti svega sa svime". Navest ću nasumičan primjer: jedan američki profesor prava u članku znakovitog naslova "Ayn Rand Comes to U.N.C." iznosi zapažanje: "Cilj humanističke naobrazbe je njegovati nezavisnu, kritičku misao i široku povijesnu perspektivu kod studenata i u sveučilišnoj kulturi. Uspješna humanistička naobrazba čini ono očito upitnim i pokazuje da sadaš-

njost nije ni vječna ni neizbježna” (Purdy). Pozivanje na kritičnost, povijesnost, na razotkrivajuću narav humanističke djelatnosti je ovdje evidentno. Navodim Purdyja jer on na temelju tih svojstava humanistike iznosi zaključak: “To nisu ciljevi postavljeni da bi udovoljili ispitu tržišta ili da bi se povinivali ideologiji bogatih donatora” (Purdy). U nastavku ću pokazati kako temeljne postavke i vrijednosti humanistike nisu kompatibilne s logikom ekonomskog razvoja, kako znanje i iskustvo koje pruža, primjerice, književnost ne samo da nije podvedivo pod tu logiku, nego joj proturječi. Ilustrirat ću to divergentnim shvaćanjima kategorija vremena i prostora u humanistici i u svijetu ekonomije.

Jednostavno kazano, temporalnost humanistike proturječi vremenskoj dinamici kapitala. Poslužit ću se zapažanjem Paula Connertona:

Modernitet ili barem ona njegova sastavnica koju predstavlja ekonomska ekspanzija kapitalističkog procesa proizvodnje proizvodi amneziju ne slučajno nego intrinzično i po nužnosti. Zaborav je ugrađen u sam kapitalistički proces proizvodnje, inkorporiran je u tjelesno iskustvo njegovih životnih prostora. (Connerton 2009: 125)

Ako je “kulturna amnezija” intrinzična kapitalističkom načinu proizvodnje, uvid koji je kod Connertona dobro potkrijepljen, onda je jasno da temporalnost upisana u književnost, temporalnost koja po pravilu tematizira balast/inzistentnost prošlosti, nije dobrodošla u stvaranju subjekta/objekta te proizvodnje. U današnjoj kulturi instantnosti ta amnezija biva sve rasprostranjenija i intrinzična sustavu.¹¹

Ilustrirat ću to na primjeru koji je bliži disciplinarnom ishodištu ovoga zapisa i koji pokazuje kako se vrijeme kapitala nameće i na domene koje naizgled s njime nemaju veze. U zaključku rada u kojemu ocrta krizu anglističkih studija u Tunisu, Ronald A.T. Judy tvrdi da bi transformacija programa pod diktatom ekonomskih obzira kakvu ondje zagovaraju predstavnici različitih internacionalnih tijela kao što je Svjetska banka bilo pogubno:

¹¹ U radu “Humanistika za kraj povijesti” Ozren Žunec opisuje osobnu temporalnost kapitala i osuvremenjuje ju ukazivanjem na funkciju kredita: “Kapital teži što bržem obrtanju, u što kraćem vremenu, beskonačnom profitu odgovarao bi beskonačan broj obrtaja u istom trenutku, no kako je to nemoguće, onda se pribjegava maksimalno mogućem povećanju želje koja po svojoj naravi teži trenutnom zadovoljenju. Budući da je sadašnjost ipak ograničena, jedini način da se želja i njeno zadovoljenje, dakle obrtanje kapitala, maksimalno povećaju jest u svojevrsnom ‘povećanju’ sadašnjosti, a to se postiže uključanjem budućnosti u sadašnjost. Tehničko sredstvo za to je kredit kojim se buduće aktivnosti konzumiraju u sadašnjosti i budućnost pretvara u sadašnjost i svodi na nju.” Dodati ću da u nastavku Žunec suprotstavlja iskustvo vremena u humanistici takvom poimanju i doživljaju vremena: “Nasuprot ovim dominantnim predstavama o suvremenosti, humanistika je čovjeka uvijek mislila, razumjela ali i oblikovala kao povijesno biće, otvoreno spram cijelog vremena i spram povijesne cjeline svijeta” (u Grgić 2017: 126–127).

to bi značilo potpuno napuštanje tradicije društvene pravde putem obrazovanja i predlaganje novog iskustva vremena koje naivno promiče perspektivu ‘moderne’ kao radikalnog prekida s prošlošću [...] i stoga usmjerene u beskrajnu budućnost koju određuje ili oblikuje. To iskustvo vremena je u srži ekonomskog pojma beskrajnog rasta tržišta i financijske ideje beskrajne cirkulacije novca. Međutim, najveći problem s tim iskustvom jest taj što su sve naše ideje ljudske vrijednosti utemeljene i artikulirane samo u terminima humanizma koji pripada Prosvjetiteljstvu i njegovim derivativnim odgovorima (romantizmu i modernizmu). Što samo znači da oni pretpostavljaju iskustvo vremena u kojemu je ono ‘moderno’ točka na kontinuumu koji se proteže beskrajno u prošlost kao što se beskrajno proteže u budućnost. (Judy 1999: 29)

Humanističko znanje i u njemu artikuliran doživljaj vremena antipodni su imperativima kapitala. Ako pak humanistika prihvati smjernice koje predlažu nositelji tog imperativa kao što je, primjerice, Svjetska banka ona će biti okljaštrena upravo one temporalnosti koja ju upravo čini onim što jest.

Kao pandan instantnosti, suvremena konjunktura povlašćuje kapitalu primjerenu prostornost. Najopćenitije kazano, u njoj se prostor poima kao resurs očišćen od tragova ljudskog življenja i doživljaja. Afektivne – bilo topofilijске ili topofobijske – investicije u prostor ustuknuju pred logikom kapitalnih ulaganja. Tu je tendenciju Marx pronicljivo prepoznao u gore navedenom pasusu iz *Grundrissea*. Ondje opisano razaranje nacionalnih granica pod uplivom globalizacijskih procesa utječe na funkciju ali i na uvjete omogućenja književnog rada. Prisjetimo se pritom uloge koju su umjetnost i humanistika imale u tvorbi nacionalnih identiteta, u konstruiranju njegova doživljajnog prostora i imaginarija. Ako humanističko znanje izvlači na vidjelo ili pak konstruira ljudske prakse koje upisuju čovjekovu prisutnost u protežnost svijeta, ako mu je više stalo, govoreći geografskim pojmovima, do mjesta nego do prostora kao takvoga, tendencija kapitala i imperativ rasta su prema mjestima “destruktivni” i ruše sve ono što ometa razvitak, da parafraziram Marxovu formulaciju. Jezgrovito formulirano, prostor kapitala je antipodan humanističkom oćutu mjesta. To se oćituje i na najapstraktnijoj ravni prostora, pa kod Josepha W. Moorea čitamo: “Priroda je ograničena. Premisa kapitala je ono bezgranično” (Moore 2015: 87). Znanje i iskustvo upisano u humanistiku priznaju i grade na ograničenosti prirode dok takav uvid može biti samo remetilački faktor nezaježljivom imperativu za rastom. Odredimo li vrijeme i prostor današnje konjunktore kao “nepovijesnu bezavičajnost”, kako to čini Damir Barbarić, jasno je zašto u toj konjunkturi humanistika nije dobrodošla. Prvo, kao što primjećuje Christopher Fynsk: “Štovanje povijesti misli koje je na djelu u suvremenoj teoriji jest oblik otpora prema snagama tržišta” (2004: xiii). Dakle, iskustvo vremena u humanistici opire se “nepovijesnosti” današnje konjunktore. Dodajmo tome Fynskovo zapažanje o prostoru: “Opet

ponavljam da misao koja ishodi iz humanistike mora iznaći načina iskazati počast događajima koji su uvijek lokalnog, singularnog karaktera” (2004: 59). Dakle, humanistika se opire i “bezavičajnosti” i uvažavajući ono lokalno artikulira ma koliko krhke prepreke globalizirajućoj moći novca i tržišta.

Ono što se podrazumijeva u gornjem opisu anti-nomijskih kategorija vremena i prostora jest čovjek. Taj čovjek ima pamćenje i pripada određenom mjestu. Taj je pojedinac uvelike ključni predmet ali i adresat humanistike. Ono što danas ne bismo trebali činiti jest uzeti tog pojedinaca kao samorazumljivu danost. Potkrjepljujući to upozorenje navodim zapažanje Reingarda Nethersolea koji piše kako se čini da se taj subjekt, “kultiviran, discipliniran i konzerviran u humanističkim znanostima od 19. do sredine 20. stoljeća” primiće kraju svoje društveno-političke uporabljivosti. Nethersole nastavlja:

naša visoko-tehnološka digitalna, fragmentirana i komercijalno pogonjena mrežna kultura [...] ovisi manje o ‘individualnim subjektima’ nego o ljudskim resursima u obliku ljudskog kapitala kako se to formulira u ekonomskoj znanosti koja brka ‘ljudske resurse’ s ‘prirodnim resursima’. (Nethersole 2015: 60)

Ako se čovjek tretira kao resurs onda nisu ugroženi samo partikularne vremenitosti ili ovaj ili onaj prostor nego ono ljudsko kao takvo. Priznajem da je to možda odveć pre nagljena tvrdnja. Priznajem da takve tvrdnje imaju veze s nelagodom koju osjećam pri kraju rada u profesiji u kojoj sam mislio da postoji konsenzus oko važnosti onog ljudskoga. Istinabog taj konsenzus je postojao više oko postavljenih pitanja nego oko odgovora. U tom duhu ću i završiti.

7.

U knjizi *Namjena književnosti*, među četiri učinka čitanja Rita Felski ubraja činjenicu “da književnost stvara osobite konfiguracije društvenog znanja” (2016: 26). Pretpostavljajući važnost uvida da čitanje uključuje i “logiku *prepoznavanja*”, i “*očaranost*” i “*šokiranost*”, da nabrojam tri preostala njezina obilježja, ja ću se u nastavku zadržati na epistemološkim svojstvima književnosti, na onoj slutnji, kako ju Felski imenuje, “da umjetnička djela otkrivaju nešto o načinu na koji stvari stoje” (105). Ne činim to samo iz razloga jer je znanje opetovano spomenuto u dosadašnjoj argumentaciji, već i zbog toga jer smatram da upravo epistemološka dimenzija književnosti omogućuje nam postaviti pitanje koje se nameće nakon svega rečenog: što nam je činiti nakon gornje dijagnostike?

Iz pozicije prepoznavanja neprizvanosti rada humanistike moguća su, po mojem mišljenju, tri načina postupanja ako nismo posve prožeti, kao što Barbarić kaže, “duhom poraza i kapitulacije” (u Grgić 2017: 81) kao prvo možemo ostati u patosu discipline, kao drugo možemo disciplinu podvrći izvandiscipli-

narnim interesima i ciljevima ili pak, kao treće, možemo samo disciplinarno znanje staviti na kušnju i suočiti se s konzekvencijama radikalnog samopropitivanja koje nalaže ta kušnja. Prva reakcija ne registrira ili ne želi registrirati mijene u vanjskom svijetu, nastavlja utabanim stazama i crpi legitimitet iz same discipline. Smatram da u Hrvatskoj humanističke discipline uglavnom pribjegavaju toj strategiji. Druga reakcija nastoji iznaći način kako ovu ili onu disciplinu staviti u službu konjunktivnih interesa. Primjerice, Sarah Brouillette u knjizi znakovito naslovljenoj *Literature and the Creative Economy* (2014) opisuje niz slučajeva kako književnici surađuju s investitorima u poslu s nekretninama. Koliko je meni poznato kapital uložen u nekretninski biznis u našem djelu svijeta još ne priziva književnost kada kreće u akciju.¹² U Hrvatskoj autonomija književnosti nije ugrožena.

Smatrajući ostanak u patosu discipline ili pak instrumentalizaciju disciplinarnog znanja nedostatnim odgovorima izazovima pred kojima danas stoji humanistika, zagovaram treći put kušnje koji, riječima Andréa Gorza, “dovodi u pitanje prirodu, važnost ali i umješnost same znanosti kakvu sada prakticiramo što se svodi na dovođenje u pitanje uloge samih znanstvenih radnika” (Gorz 1983: 197). Ja ću to propitivanje započeti ukazivanjem na strategiju inherentnu svakom konstituiranju disciplinarnosti. Prisjetimo se Foucaultova zapažanja u radu “Poredak diskursa” da svaka disciplina “priznaje unutar svojih granica istinite i pogrešne propozicije; no ona preko svojih granica odbacuje svaku teratologiju znanja” (Foucault 125). Drugačije kazano, ono što se ne uklapa u određeni režim znanja smatra se nakaznim (teratologija) i biva isključeno iz vidokruga discipline. U članku “Science Does not Think”, Grant Farred ustvrđuje da je disciplina kao takva “praksa koja može funkcionirati samo putem ‘izostavljanja’” pa shodno tome postojanje discipline podrazumijeva “izbrisano znanje”:

Nema discipline bez isključenja, bez hotimičnog brisanja onoga što zahvaća, stavlja na kušnju ili ‘uokviruje’ disciplinu (to jest, konstituirala sablasnu marginu discipline). Nezavršenost disciplinarnog znanja čini disciplinu podložniju, u njezinoj emfatičkoj artikulaciji, zatvaranju: ono što postoji ‘izvan’ nje, po toj formulaciji, ima malu ili nikakvu ‘vrijednost’; ono što je izvan discipline nema važnosti osim što kao sablast proganja disciplinu. (2011: 60)

Opetujući Farredove metafore, disciplina nadzire i nastoji obuzdati sablasti koje ju proganjaju. Kontekstualizirajući današnju znanost o književnosti u okolni svijet, ja sam na neki način dao konkretni oblik tim sablastima.

¹² Ako se pokaže književnik želi pripremiti za moguć dolazak “kreativne ekonomije”, u Hrvatsku upućujem ga na izvor gdje može pronaći što se u tom slučaju može ponuditi investitorima u nekretnine. “A Place for Words: A Sense of Place”, *Urban Words*, 2008, <http://www.urbanwords.org.uk/aplacforwords/sense-of-place.php> (vidi Brouillette).

Zbog inih razloga, koji sežu od organizacijskog okruženja disciplina pa do rastuće kompleksnosti svijeta, postaje sve razvidnija nedostatnost monodisciplinarnosti (Collen). Kako god imenovali novostvoreno stanje – Collen nudi kovanice kao što su multidisciplinarnost, interdisciplinarnost, transdisciplinarnost, metadisciplinarnost – očito je da smo na pragu situacije koja podlokava neke od temeljnih postulata disciplinarnog znanja. (Collen 2002). U specijalnom broju časopisa *Theory, Culture and Society* posvećenom “transdisciplinarnoj problematici”, Peter Osborne piše kako nema spora da je došlo do kvalitativnog pomaka u raspravama oko disciplinarnosti, u odnosima među disciplinama i unutar samih disciplina pa bismo mogli reći da je interdisciplinarnost danas prevladavajući modalitet istraživanja tih “proširenih verzija” disciplina. No, nema suglasja oko imenovanja nove paradigme. Helga Nowotny zastupa stav da je transdisciplinarnost prikladniji termin jer “ima semantičku privlačnost drugačiju od riječi kao što su inter- ili multi, ili pluradisciplinarnost. Taj se predmetak -trans – dijeli s još jednom riječju, naime s riječju transgresivnost. Znanje je transgresivno i transdisciplinarno i ne štuje institucionalne međe (Nowotny). Međutim, treba li stati na tom zagovoru transgresivnosti?

U prikazu niza publikacija Robert Markley je 1991. predskazao da će “postdisciplinarnost za 1990-te biti ono što je dekonstrukcija bila za 1980-te” (1991: 337). Deset godina kasnije, u članku “Undisciplined”, Louis Menand je napisao: “Ono što akademski svijet sada doživljava je postdisciplinarnost – ne spajanje disciplina nego bijeg iz disciplina” (2001: 52). Iako se ta predviđanja nisu posve obistinila u njima razaznajem potencijal koji će u nastavku pokušati artikulirati. Markleyov preliminarni opis postdisciplinarnosti anticipira Menandov “bijeg iz disciplina”: “Nered postdisciplinarnosti leži u naglasku koji stavlja na intelektualnu raspravu (ako ne otvoreni rat), u njezinom ustrajanju na povijesnosti diskursa i u njezinom poricanju ‘prirodnih’ podjela između polja znanja” (1991: 345). Jedan od ne tako brojnih izvora za razumijevanje tog bijega i za promišljanje postdisciplinarnosti je tekst Marioa Biagiolia u kojemu čitamo:

S obzirom na to što donosi budućnost, čini se mudrije za humanistiku prigrliti strategiju širenja nego utvrđivanja. Bilo bi nužno preosmisлити odnos između prirodnih nauka i humanistike izvan okvira koji se temelji na tradicionalnom poimanju disciplina i epistemoloških hijerarhija. To je izuzetno težak projekt, koji vjerojatno iziskuje odučavanje od ideja o znanju (navodno polje prirodnih nauka) i kulturi (navodna oblast humanistike) i zamjenu istih nečim posve drukčijim. (2009: 828)

Biagioli dolazi do sljedećeg zaključka: “Nauke se kreću u pravcu organiziranja svojih praktičara oko problema, ne disciplina, u skupinama koje su možda odveć kratkotrajne da bi se institucionalizirale u odsjke ili programe ili pak da bi im se nadjenula trajna disciplinarna imena” (819).

Ja se na samom kraju vraćam problemu ekonomije. Vraćam se tom problemu ne samo jer se opetovano javljao diljem gornje argumentacije nego i zbog prevlasti ekonomije u današnjoj konjunkturi, ali i zbog činjenice što se znanost koje je ekonomija predmet, po mojem mišljenju, pokazuje nedoraslom izazovu te konjunktore. Na tragu gornjih razmatranja disciplinarnosti ustvrdit ću da sama logika ekonomike priječi sagledavanje kompleksnosti vlastita predmeta. Ekonomisti rijetko prepoznaju tu manjkavost jer nisu, uzimajući znanstvenost svoje discipline zdravo za gotovo, skloni samorefleksiji. No, ima i onih koji se upuštaju u taj posao. Timothy Mitchell je jedan od njih. U radu “The Work of Economics” on izrijeком tvrdi da ekonomika, kao i svaka druga disciplina, “stvara svoj svijet” i naznačuje kako disciplinarno znanje pojednostavljuje stvarnost. Kod njega čitamo: “Ono organizira svijet na način koji je ekonomistima pružio priliku proizvesti njegove činjenice”. Po Mitchellu logika discipline počiva na “procesima koji neke činjenice čine mogućim, a druge ne” (2005: 301). Pogubnoga disciplinarnog pojednostavljenja svijeta svjesni su i drugi ekonomisti. Primjerice, Bob Jessop i Ngai-Ling Sum u, za moju argumentaciju znakovito naslovljenom, članku “Pre-disciplinary and Post-disciplinary Perspectives” “odbacuju redukcionističke pristupe disciplini” i zagovaraju “kulturalnu političku ekonomiju” kao moguće rješenje. Iz njihove programske izjave razabire se kritika disciplinarnog znanja:

odbacujemo diskurzivnu i organizacijsku konstrukciju (još gore, fetišizaciju) disciplinarnih granica. To znači da ne možemo svoj pristup opisati kao inter- ili multidisciplinarnan po svojim aspiracijama [...] Mi svoj zajednički pristup opisujemo kao prijedisciplinarnan po svojoj povijesnoj inspiraciji i postdisciplinarnan po svojim trenutnim intelektualnim implikacijama.

Zastupajući potrebu povratka na političku ekonomiju nasuprot prevladavajućim ekonomskim školama oni pišu: “Dok su počeci klasične političke ekonomije bili prijedisciplinarni, suvremena politička ekonomija postaje postdisciplinarna” (Jessop i Ngai-Ling). Ne navodim ova zapažanja samo zbog toga jer nam pomažu objasniti zašto nam se objašnjenja ekonomista često put doimaju nedostatnima. Navodim ih i zbog toga jer smatram da književnost, bolje od drugih kulturnih proizvoda, nudi doživljaj prijedisciplinarnosti gustoće svijeta. To bi bila njezina “uporabna vrijednost”. No, da bismo tu gustoću zamijetili i adekvatno valorizirali, naši protokoli čitanja moraju iskoračiti u postdisciplinarnu otvorenost u kojoj će mjesto naći i ekonomska tematika. U toj otvorenosti uvidjet ćemo da književnost podsjeća na ono što ekonomika zaboravlja. Ako u današnjoj konjunkturi književnost ima tu uporabnu vrijednost, onda možda uloženi trud u nju, dvojbe oko čije koristi sam htio podijeliti poglavito s onima na istom poslu, ipak ima stanovitog smisla.

BIBLIOGRAFIJA

- Applebaum, Herbert. *The Concept of Work: Ancient, Medieval, and Modern*. Albany: State University of New York, 1991.
- Barac, Antun. *Bijeg od knjige*. Zagreb: Naprijed, 1965.
- Barbarić, Damir (ur.). *Čemu obrazovanje: Razmatranja o budućnosti sveučilišta*. Zagreb: Matica hrvatska, 2011.
- Barbarić, Damir. "Znanost u službi globaliziranog tržišta". *Vijenac* 500, 2013. URL: www.matica.hr/vijenac/500/znanost-u-sluzbi-globaliziranog-trzista-21712/.
- Biagioli, Mario. "Postdisciplinary Liaisons: Science Studies and the Humanities". *Critical Inquiry* 35, ljeta 2009: 816–833.
- Boutang, Vann Moulier. *Cognitive Capitalism* (prijevod Ed Emery). London: Polity, 2011.
- Boxall, Peter and Michael Jonik 2016. "Introduction: the time is propitious". *Textual Practice*. Vol. 30. no 20. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/abs> (pristup 25. rujna 2017).
- Cassirer, Ernst. *The Logic of the Humanities*. New Haven and London: Yale University Press, 1967.
- Collen, Arne 2002. "Disciplinarity in the Pursuit of Knowledge". U: G. Minati and E. Pessa (ur.), *Emergence in Complex Cognitive, Social, and Biological Systems*, str. 285–296. New York: Kluwer. URL: www.arnecollen.com/wp-content/uploads/2017/07/Disciplinarity-in-the-Pursuit-02.pdf (pristup 10. lipnja 2017).
- Connerton, Paul. *How Modernity Forgets*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Davidson, N. Cathy and David Theo Goldberg. "Engaging the Humanities". *Profession* 2004: 42–64. URL: <https://www.google.hr/search?q=engagig+the+humanities&aqs> (pristup 1. lipnja 2017)
- Denning, Michael. "Wageless Life". *New Left Review* 66, studeni-prosinac 2010. URL: <http://newleftreview.org/II/66/michael-denning-wageless-life> (pristup 15. studenog 2016).
- Farrad, Grant 2011. "'Science Does Not Think': The No-Thought of the Discipline". *The South Atlantic Quarterly* 110:1. 2011: 59–74.
- Felski, Rita. "Introduction". *New Literary History* 2-3/47 2016: 215–229.
- Felski, Rita. *Namjena književnosti*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2016.
- Foucault, "Poredak diskursa". URL: <https://www.scribd.com/document/52446155/Michel-Foucault-Poredak-diskursa> (pristup 20. kolovoza 2017).
- Fynsk, Christopher. *The Claim of Language: A Case for the Humanities*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press, 2004.
- Gorz, Andréa. *Zbogom proletarijatu: s one strane socijalizma*. Ljubljana: ČPG Delo, 1983.
- Gorz, André. *Nematerijalni rad: Spoznaja, vrijednost i kapital*. Zagreb: TIM press, 2015.
- Grgas, Stipe. "Is There a Need for Marx in American Studies" u: *Critical and Comparative Perspectives on American Studies*. Urednici, Ksenija Kondali i Faruk Bajraktarević. Cambridge Scholars Publishing, 2016: 9–31.
- Grgić, Filip i Ivica Martinović (urednici). *Smisao humanističkih znanosti*. Zagreb: Institut za filozofiju, 2017.
- Graeber, David. *Toward an Anthropological Theory of Value: The False Coin of Our Own Dreams*. New York: Palgrave, 2001.
- Harvey, David. "Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination". *Annals of the Association of American Geographers*. 80(3). 1990: 418–434.
- Illich, Ivan. *Medicinska nemeza: eksproprijacija zdravlja*. Zagreb: Litteris, 2013.
- Jessop, Bob. *The Future of the Capitalist State*. London: Polity, 2005.
- Jessop, Bob and Ngai-Ling Sum. "Pre-disciplinary and Post-disciplinary Perspectives". *New Political Economy*. 6:1, 2001: 89–101. DOI:10.1080/13563460027777 (pristup: 25. srpnja 2017).
- Judy, Ronald A. T. "Some Notes on the Status of Global English in Tunisia". *boundary 2*. Vol. 26. No. 2, ljeta, 1999: 3–29.
- Kagan, Jerome. *The Three Cultures: Natural Sciences, Social Sciences, and the Humanities in the 21st Century*. Cambridge: Cambridge UP, 2009.
- Liotard, Jean-Francois. *Libidinal Economy*. Translated by Iain Hamilton Grant. London and New York: Bloomsbury Academic, 2015.
- Markley, Robert. "Complex Dynamics: Literature, Science, and Postdisciplinarity". *Poetics Today* 12:2, ljeta 1991: 337–346.
- Marx, Karl. *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*. Berlin: Dietz Verlag Berlin, 1974.
- Marx, Karl. *Temelji slobode: osnovi kritike političke ekonomije*. Preveli Branko Petrović, Gajo Petrović i Moša Pijade. Zagreb: Naprijed, 1974.
- Marx, Karl. *Grundrisse*. Trans. Martin Nicolaus Penguin Books: New York, 1993.
- McGurl, Mark. "Ordinary Doom: Literary Studies in the Waste Land of the Present". *New Literary History*. 41:2, proljeće 2010: 329–349.
- Menand, Louis. "Undisciplined". *The Wilson Quarterly*. 25:4, jesen, 2001: 51–59.
- Mikulic, Borislav. *Diskursi znanja*. Zagreb: FF Press, 2016.
- Mitchell, Timothy. "The work of economics: how a discipline makes its world". *European Journal of Sociology*. 46: 2, 2005: 297–320.
- Mitchel, Timothy 2008. "Rethinking economy". *Geoforum* 39, 2008: 1116–1121. URL: www.sciencedirect.com (pristup 1. rujna 2017).
- Močnik, Rastko. *Spisi o suvremenom kapitalizmu*. Zagreb: Arkzin, 2016.
- Moore, Jason W. *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. London: Verso, 2015.
- Moretti, Franco. *The Bourgeois: Between History and Literature*. London and New York: Verso, 2014.
- Nethersole, Reingard. "Twilight of the Humanities: Rethinking (Post)Humanism with J.M. Coetzee". *symplekx* 23:1-2, 2015: 57–73. URL: <https://muse.jhu.edu/article/605662> (pristup 30. ožujka 2017).
- Nowotny, Helga. "The Potential of Transdisciplinarity". URL: www.helga-nowotny.eu/downloads/helga_nowotny_b59.pdf (pristup 11. rujna 2017).
- Osborne, Peter. "Problematising Disciplinarity, Transdisciplinary Problematics". *Theory, Culture & Society*. 32:5-6, 2015: 3–35. URL: <http://somatosphere.net/?p=11351> (1. lipnja 2017).
- Perloff, Marjorie. "In Defence of Poetry". URL: <http://bostonreview.net/archives/BR24.6/perloff.php> (pristup 27. lipnja 2017).

Roberts, William Clare. *Marx's Inferno: The Political Theory of Capital*. Princeton and Oxford: Princeton UP, 2017.

Purdy, Jedediah. "Ayn Rand Comes to U.N.C." URL: <http://www.newyorker.com/news-desk/new-politics-at-the-university-of-north-carolina> (pristup 1. ožujka 2017).

Shell, Marc. *The Economy of Literature*. Baltimore and London: The John Hopkins UP, 1993.

Strpić, Dag. *Robna proizvodnja i udruženi rad u Marxovoj kritici političke ekonomije*. Zagreb: Disput, 2017.

SUMMARY

THE UNSOLICITED WORK OF THE ART OF THE WORD

The author labels his article a jeremiad concerning the status of literature, of literary study and of the humanities in the present conjuncture. After rehears-

ing similar pronouncements on the state of the humanities elsewhere, he positions his take on the problem in the Croatian setting and proposes a Marxist explanation of the plight of present day workers in the humanities. He uses Marx to indicate the domination of the economy in today's cognitive capitalism but also draws upon Marx to explain why he chose the term 'unsolicited' in his title. In addition to describing how the logic of capital marginalizes humanistic knowledge, the author shows how the manner in which the humanities conceptualize time and space prevents them from being solicited by the economic order. In the final section of the paper he proposes a way that humanistic knowledge can still be of relevance in the newest transformations of scholarly disciplines.

Key words: work, labor, literature, soliciting, capital, postdisciplinarity